

Інститут проблем виховання Академії педагогічних наук України

ЯКОВЛЕВА ОЛЕНА ПАВЛІВНА

УДК 371. 133

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ У ПРОЦЕСІ ВИХОВНОЇ
РОБОТИ В ОЗДОРОВЧИХ ТАБОРАХ**

13.00.07 - теорія і методика виховання

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 2002

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент **Мількаманович Маргарита Михайлівна**, кафедра педагогіки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України **Бутенко Володимир Григорович**, Херсонський державний педагогічний університет;
кандидат педагогічних наук, заслужений працівник освіти **Вербицький Володимир Валентинович**, директор Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України.

Провідна установа: Житомирський державний педагогічний університет ім. І.Франка, кафедра педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м. Житомир.

Захист відбудеться "17" грудня 2002 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060 м.Київ, вул. М. Берлинського, 9, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту проблем виховання АПН України (04060 м. КИЇВ, вул. М. Берлинського, 9 зал засідань).

Автореферат розісланий "15" листопада 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Пустовіт Г.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розвиток українського суспільства вимагає не лише втілення в життя особистісно-орієнтованих моделей виховання підростаючої особистості, а й внесення відповідних корективів у підготовку майбутніх фахівців.

Підвищення професійного рівня майбутніх учителів - одне з головних завдань вищої школи. Його ефективне вирішення вимагає пошуків таких форм і методів професійної підготовки, які змогли б допомогти майбутньому вчителю швидко включитись у навчально-виховну діяльність, забезпечити її високу результативність.

У цьому зв'язку в умовах демократизації шкільного та вузівського життя значно загострюється проблема комунікативної компетентності випускників вищих навчальних закладів, усвідомлення ними сутності і закономірностей педагогічного спілкування, оволодіння комунікативними вміннями, які відкривають нові можливості у розв'язанні проблем їх професійної компетентності. За умови оволодіння комунікативними вміннями можлива справжня демократизація школи, а отже встановлення відносин співробітництва між учителем та учнями.

Тому теоретична і практична значущість проблеми формування комунікативних умінь особистості є сьогодні однією з найактуальніших у психолого-педагогічній науці.

Частково процесу спілкування як педагогічній проблемі надавали увагу у своїх працях Б.Г. Ананьев, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Леонтьев, Б.Ф. Ломов, Л.О. Петровська, С.В. Руденський та ін., педагогічному спілкуванню А.А. Бодальов, В.Г. Бутенко, І.Ф. Ісаєв, В.А. Кан-Калік, А.І. Міщенко, В.А. Сластьонін, Є.Н. Шиянов та ін., його зв'язку з психічними процесами, зокрема, емоціями К.О. Абдулханова-Славська, Т.П. Гаврилова, К. Ізард та ін. Вивчення рівнів формування комунікативних умінь здійснили Г.Ю. Айзенк, С.Б. Єлканов, Ю.М. Жуков, В.І. Мотирко, П.В. Растянніков, Л.Ю. Хряцова та ін. А. Адлером, Є.І. Роговим, К. Рудестамом досліджувався процес навчання основам психологічної адаптації як засобу формування комунікативних умінь, моделювання своєї комунікативної поведінки. На сучасний стан організації виховної роботи з дітьми істотно вплинули положення, що містяться у ряді концепцій з основ національного та громадянського виховання, які розробили І.Д. Бех, В.Г. Кузь, В.Ф. Новосельський, В.М. Оржеховська, В.Г. Постовий, Ю.Д. Руденко, З.О. Сергійчук, М.Г. Стельмахович, О.В. Сухомлинська, К.І. Чорна та ін.

Однак, проблема обґрунтування та розробки педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчому таборі не знайшла достатнього відображення у психолого-педагогічній літературі. Як показують наші дослідження, для майбутніх учителів перші вміння самостійної педагогічної діяльності формуються в процесі педагогічної практики в школі та оздоровчому

таборі. Позашкільна педагогічна практика в оздоровчому таборі не лише інтенсифікує практичне засвоєння майбутніми вчителями форм і методів виховної роботи з школярами, але і створює сприятливі умови для ефективного засвоєння змісту, форм і методів проведення різноманітних видів виховної роботи. Саме в ході цієї практики у майбутніх учителів формується вміння творчо застосовувати теоретичні знання, здійснювати багатоваріантне планування своєї діяльності та діяльності дитячого колективу, особливо в тих умовах, коли школярі знаходяться поза сім'єю.

Беручи до уваги той факт, що змінилися умови літньої педагогічної практики в оздоровчих таборах, а це зумовлено характером змін у суспільстві, ми спрямовували свої пошукові зусилля на дослідження процесу формування комунікативних умінь майбутніх учителів у виховній роботі сучасного оздоровчого табору.

Для ефективної праці з дітьми та формування комунікативних умінь майбутній учитель моделює свою виховну діяльність, переконується в правильності або помилковості обраної професії, необхідності самопізнання та самовдосконалення.

На жаль, аналіз результатів організації і проведення педагогічної практики в оздоровчих таборах свідчить, що у переважній більшості майбутніх учителів виникають труднощі психологічного порядку - вони не вміють налагодити контакт з дітьми, а отже не в змозі створити комфортні умови життєдіяльності дитячого колективу в оздоровчому таборі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано у відповідності із планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського "Концептуальні основи інтеграції змісту дисциплін психолого-педагогічного циклу" (Р/н 0397U 002868). Тема дисертації узгоджена Радою координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології України (протокол № 6, від 18 жовтня 1999 року).

Об'єкт дослідження: процес формування комунікативних умінь майбутніх учителів.

Предмет дослідження: зміст, форми та методи формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчому таборі.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов, та методики формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі проходження педагогічної практики в оздоровчих таборах.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що процес формування комунікативних умінь у майбутніх учителів є ефективним, якщо у процесі підготовки та проходження педагогічної практики в оздоровчих таборах буде забезпечено:

- зорієнтованість змісту з підготовки майбутніх учителів до педагогічної практики в оздоровчих таборах та розвиток їхніх комунікативних умінь;

- впровадження в навчальний процес занять з комунікативного тренінгу;

- створення і дотримання відповідних організаційно-педагогічних умов.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження визначені такі **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан проблеми в педагогічній теорії та освітній практиці.

2. Обґрунтувати та розробити педагогічні умови ефективного формування комунікативних умінь майбутніх учителів у всіх видах виховної роботи в оздоровчому таборі.

3. Розробити та експериментально перевірити методику формування комунікативних умінь майбутніх учителів під час підготовки та проходження педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах і довести її ефективність.

4. Розробити критерії оцінки ефективності процесу формування комунікативних умінь майбутніх учителів.

Методологічною основою дослідження є: філософські та психологічні ідеї і концепції, що розкривають діалектичний зв'язок явищ об'єктивної та суб'єктивної дійсності в процесі формування особистості, співвідношення спілкування та діяльності, їх ролі в житті суспільства та індивіда. Важливим аспектом методологічного обґрунтування дослідження стали також положення психолого-педагогічної думки стосовно творчості суб'єкта, а також концептуальні ідеї системного підходу до осмислення сутності комунікативних умінь та умов ефективного їх формування.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці з проблем формування комунікативних умінь майбутніх учителів, авторами яких є: І.Д. Богаєва, А.А. Бодальов, С.Б. Єлканов, І.А. Зязюн, В.А. Кан-Калік, С.Б. Коваль, Н.В. Кузьміна, А.І. Міщенко, В.П. Москалець, В.А. Сластьонін, Ю.С. Шапошнікова, праці, в яких розглядаються проблеми спілкування (Л.С. Виготський, Ю.М. Жуков, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясичев, Л.А. Петровська, П.В. Растянников), праці зарубіжних науковців (А. Кнігге, Р.Фішер, Р. Шмідт, Е. Шостром), праці з проблем навчально-виховної роботи з школярами (І.Д. Бех, В.В.Вербицький, С.У. Гончаренко, В.М. Оржеховська, Г.П. Пустовіт, Ю.Д. Руденко, О.В. Сухомлинська).

Методи дослідження: теоретичні: метод аналізу наукових джерел з проблемами дослідження; компаративний метод; прогностичні методи (моделювання і екстрополяція); аналіз і синтез результатів експерименту з формування комунікативних умінь майбутніх учителів;

емпіричні: педагогічне спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, методи математичної статистики, морфологічного аналізу здобутих даних.

База дослідження: апробація і впровадження результатів дослідження здійснювались у процесі дослідно-експериментальної роботи в оздоровчих таборах "Червоні вітрила" (м. Євпаторія), "Колос" (м. Вінниця), "Наддністрянський" (м. Могилів-Подільський), у Вінницькому державному педагогічному університеті ім. М. Коцюбинського.

Дослідження проводилось у декілька етапів.

На першому етапі (1994-1996р.р.) здійснювався теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми дослідження: опрацьовано роботи філософів, психологів, педагогів присвячені психолого-педагогічним проблемам формування комунікативних умінь у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах. Проведено пошуковий експеримент, розроблялися загальні підходи вирішення проблеми, понятійний апарат, а також висунуто робочу гіпотезу.

На другому етапі (1996-1998 рр.) проводилася дослідно-експериментальна робота, у ході якої уточнювалася гіпотеза і підтверджувалася актуальність дослідження. Відбувалося вивчення, аналіз і узагальнення результатів запроваджених нами методик проведення виховної роботи в оздоровчих таборах. Здійснено діагностичний і формуючий педагогічні експерименти.

На третьому етапі (1998-2001 р.р.) здійснювалася експериментальна перевірка методик, розроблялись організаційно-педагогічні умови формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах, узагальнювались і систематизувались результати експерименту, формулювались висновки дисертації.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні і науковому обґрунтуванні теоретико-методологічних підходів, організаційно-педагогічних умов, етапів та сутнісних характеристик ефективного формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах;

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні поняття "формування комунікативних умінь майбутніх учителів" щодо проблеми дослідження, у теоретичному обґрунтуванні методики формування комунікативних умінь майбутніх учителів та критеріїв і рівнів сформованості цієї якості; удосконалення змісту позашкільної педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах.

Практичне значення одержаних результатів роботи становлять обґрунтовані методичні рекомендації для майбутніх учителів, які сприяють підвищенню ефективності формування комунікативних умінь у процесі підготовки та проходження педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах; впровадження авторського навчально-методичного посібника "До джерел педагогічної майстерності: практика в літньому оздоровчому таборі".

Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані викладачами і студентами вищих навчальних закладів, вчителями загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, позашкільних закладів та в післядипломній перепідготовці педагогічних працівників.

Особистий внесок дисертанта полягає в науковому обґрунтуванні основних ідей та теоретико-методичних основ досліджуваної проблеми, розробці та апробації організаційно-педагогічних умов і методики формування комунікативних умінь майбутніх учителів; створення методичних рекомендацій та навчально-методичного посібника на допомогу майбутнім учителям і організаторам виховної роботи в оздоровчих таборах.

Обґрунтованість і достовірність положень, висновків і рекомендацій, представлених у дослідженні, зумовлена визначеністю теоретико-методологічних позицій, інтегруванням історичних, психолого-педагогічних підходів у розробці провідних ідей дослідження; єдністю теоретичних і емпіричних методів дослідження, адекватних його предмету, об'єкту, меті і завданням; багаторічною тривалістю дослідження; достатньою репрезентативністю вибірки для кількісного і якісного аналізу досліджуваних залежностей, позитивними результатами, впроваджуваних у педагогічну практику.

На захист виноситься:

1. Наукове обґрунтування процесу формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи: його зміст, методи, засоби, рівні.

2. Педагогічні умови формування комунікативних умінь майбутніх учителів.

3. Теоретично обґрунтована і експериментально апробована методика формування комунікативних умінь майбутніх учителів.

4. Критерії визначення рівнів формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі педагогічної практики в оздоровчих таборах.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідалися і обговорювалися на міжнародних, всеукраїнських, регіональних, міжвузівських науково-практичних конференціях: "Про деякі педагогічні основи підготовки студентів до роботи в оздоровчому таборі" (Вінниця, 1992 р.), "Неперервна педагогічна освіта: проблеми та перспективи" (Кам'янець-Подільський, 1993 р.), "Початкова освіта в Україні: сутність і перспективи" (Вінниця, 1994 р.), "Педагогічні основи організації літнього відпочинку дітей зони радіологічного контролю" (Житомир, 1996 р.), на засіданнях кафедри викладачів педагогіки і психології Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (Вінниця, 1998-2002 рр.), у процесі читання нормативних курсів "Методика виховної роботи", "Основи педагогічної майстерності", "Підготовка до практики в оздоровчому таборі".

Публікації. За темою дисертації опубліковано 13 наукових праць, з яких 4 статті надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації відповідає методології наукового дослідження.

Робота складається із вступу, двох розділів, коротких висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (310 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертаційного дослідження становить 222 сторінки, основний текст - 171 сторінку. Робота містить 7 таблиць, 4 рисунка, 3 діаграми, 1 схему на 14 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обгрунтовано актуальність проблеми, наукову новизну, сформульовано об'єкт, предмет, гіпотезу, мету та основні завдання дослідження; розкрито методологічні та теоретичні засади, основні положення, що виносяться на захист, особистий внесок автора; описано апробацію та шляхи впровадження здобутих результатів, визначено їх аргументованість; названі етапи дослідження, перелічено базу та методи експерименту.

У **першому розділі "Формування комунікативних умінь майбутніх учителів як психолого-педагогічна проблема"** розкрито методологічні основи та теоретичні позиції процесу формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах. Осмисливши характер педагогічної діяльності і розглянувши в цьому аспекті різні за змістом уміння, ми виділили основні теоретичні позиції дослідження. В їх основу було покладено трактування, у відповідності до якого уміння розглядаються як усвідомлений, творчий процес у діяльності суб'єкта і вважаються кінцевою метою педагогічної дії. (Н.В. Кузьміна, Л.Ф. Спірін, В.О. Сластьонін, О.М. Леонтьев та ін.).

Вивченню комунікативних умінь присвячено значно менше досліджень порівняно з іншими професійно-педагогічними уміннями. Теоретичний аналіз літературних джерел з досліджуваної проблеми дозволив нам зробити висновок, який переконливо засвідчив, що комунікативні уміння формуються у процесі спілкування (В.В. Давидов, Н.В. Кузьміна, Б.Ф. Ломов, В.Н. Мясищев, А.А.Петровська, В.А. Сластьонін), як один із видів професійних умінь педагога (Б.Г. Ананьев, А.А. Бодальов, Г.П.Пустовіт, Е.А. Спірін), як творче самопочуття особистості в спілкуванні (О.Л.Кононко, Е.А. Мілєрян, А.В. Платонов, К.І.Чорна), як творчий компонент у педагогічному спілкуванні (І.Д. Бех, В.А.Кан-Калік, А.С. Макаренко).

Отже, можна зробити висновок, що комунікативні уміння забезпечують одночасну активну взаємодію, самопрезентацію особистості в цілому, а саме її індивідуальних особливостей, світогляду, спрямованості моральних якостей.

Аналіз результатів проведення педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах, дозволяє визначити, що формування комунікативних умінь майбутніх учителів здійснюється на двох рівнях: перший рівень - *когнітивний* (змістовно-смісловий), другий рівень - рівень комунікативно-*поведінки*, який характеризує емоційну сторону соціальної перцепції. Ці рівні виявлені в процесі підготовки та проведення виховної роботи з дітьми в літніх оздоровчих таборах. Багаточисельні спостереження за діяльністю майбутніх учителів у період педагогічної практики показали, що перший когнітивний рівень включав не тільки необхідний запас знань, але і "когнітивні дії", що сприяли вільному оперуванню цими знаннями, які виникали в результаті інтеріоризації, а потім детермінували комунікативну поведінку. Проте когнітивна основа, наповнюючи змістом комунікативну діяльність, не може бути досконалою без емоційної сторони.

Таким чином, на змістовно-смісловому (когнітивному) рівні базується другий рівень - рівень комунікативної поведінки, який характеризує емоційну сторону соціальної перцепції майбутнього вчителя.

На основі результатів дисертаційного дослідження, ми в праві стверджувати, що ці два рівні тісно пов'язані між собою і дають змогу забезпечити системне бачення та цілеспрямоване формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в літніх оздоровчих таборах.

Категоріальний аналіз поняттєвого простору теорії виховання охоплює розмаїття термінів, серед них широко використовуються такі, як "виховна робота", "виховний захід" тощо. Однозначного трактування "виховна робота" не має. Семантичний аналіз цих понять дозволив нам умовно виділити такі групи значень поняття "виховна робота", які характеризують організацію різних видів діяльності (пізнавальної, трудової, естетичної, спортивної тощо), засіб виховання у системі організованих цілеспрямованих занять; процес організації масових і групових форм роботи. Сучасні дослідження проблем виховної роботи ґрунтуються на вивченні особистісно-орієнтованих концепцій виховної діяльності, які відображають гуманістичну та національну спрямованість виховної роботи у навчальних закладах та оздоровчих таборах, котрі сприяють набуттю молодим поколінням соціального досвіду, формуванню інтелектуального та культурного потенціалу нації.

Процес формування готовності майбутніх учителів вищих педагогічних навчальних закладів до виховної роботи в оздоровчих таборах буде мати позитивний результат, якщо у них будуть сформовані комунікативні уміння.

У другому розділі "Дослідно-експериментальна перевірка педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах" розкривається організація та методика експериментальної роботи з наукового обґрунтування, розробки концептуальних засад і рівнів

формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах,

У цьому розділі акцентується увага на сутнісній характеристиці процесу формування комунікативних умінь майбутніх учителів, здійснена систематизація результатів експериментальної роботи, а саме планування, яке включало підготовчий та основний період. Підготовчий період включав теоретичний та практичний етапи, тоді як, основний період складався із організації власне виховної роботи з дітьми в оздоровчому таборі.

Теоретичний етап передбачав формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі вивчення спецкурсу "Позашкільна педагогічна практика" з використанням матеріалу, розробленого нами для студентів та педагогічних працівників, авторського методичного посібника "До джерел педагогічної майстерності: практика в літньому оздоровчому таборі" та програми "Педагогічна практика студентів вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації".

Практичний етап (проведення інструктивно-методичного таборного збору у межах спецкурсу "Позашкільна педагогічна практика") був спрямований на закріплення здобутих на попередньому етапі теоретичних знань, оволодіння практичними навичками організації і проведення виховної роботи з дітьми в літніх оздоровчих таборах, які забезпечували ефективність формування майбутніми вчителями комунікативних умінь.

Виходячи з завдань нашого дослідження, ми спрямували підготовку майбутніх учителів до позашкільної педагогічної практики в літньому оздоровчому таборі на формування таких педагогічних умінь, як: уміння спілкуватись; уміння за оптимальний проміжок часу створити тимчасовий дитячий колектив у загоні, поліпшуючи міжособистісні стосунки в ньому; уміння організувати виховну роботу з дітьми (підготовка та проведення виховних заходів, вибір методів виховання); застосування педагогічної інтуїції та володіння педагогічною емпатією в процесі виховної роботи.

Отже, гіпотеза про ефективні зміни у формуванні комунікативних умінь майбутніх учителів, які відбулись у процесі підготовки до проведення позашкільної педагогічної практики, безпосередньо у виховній роботі в літніх оздоровчих таборах, за їхньою власною оцінкою, експериментально підтвердилась: процес формування комунікативних умінь майбутніх учителів за умови застосування розробленої нами методики навчання значно підвищився, що підтверджується статистичними даними за критерієм Стьюдента ($P < 0,0001$).

Попередній аналіз стану сформованості комунікативних умінь майбутніх учителів показав, що їх функціонування забезпечується широким спектром знань, умінь і навичок, які необхідно їм засвоїти. Рівень засвоєння цих знань свідчить про сформованість їхніх професійних якостей, що є ефективною передумовою успішної майбутньої педагогічної діяльності. Отже, формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в літніх оздоровчих таборах, забезпечувалось

активізацією механізмів засвоєння системи знань та включення їх у різноманітні види виховної роботи. Саме підготовка до виховної роботи сприяла розширенню і актуалізації спеціальних знань та прояву комунікативних умінь у діяльності майбутніх учителів у літньому оздоровчому таборі. За таких підходів була спроектована виховна робота, де широко застосовувались педагогічні ігри, ситуації, різні вправи, педагогічні завдання, індивідуальна робота з школярами тощо. Все це в сукупності дозволило визначити та удосконалити зміст педагогічного тренінгу, різних видів виховної роботи майбутніх учителів в оздоровчих таборах, що в результаті забезпечило ефективне формування їхніх власних комунікативних умінь.

Отже, ми можемо зробити висновок, що теоретичні і методичні аспекти організації ефективної виховної роботи майбутніх учителів були відпрацьовані нами у процесі проведення позашкільної педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах.

Таким чином, як свідчать результати експериментальних досліджень, запропонована нами методика, спрямована на формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах, дала позитивний результат, про що свідчить аналіз даних опитування, результати якого подано нами на рисунку 1.

Рис. 1. Результати анкетного опитування студентів дослідних груп (n=150)

Дослідження показало, що для ефективного формування комунікативних умінь майбутніх учителів має значення задіяння всієї системи навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі. Однак, ми можемо констатувати, що провідна роль належить позашкільній педагогічній практиці, в основі якої є практичне втілення здобутих теоретичних знань, саме вона ставить майбутніх учителів в умови найбільш близькі до самостійної виховної діяльності; дозволяє краще вивчити дітей та осмислити свої педагогічні здібності. У виховній роботі майбутніх учителів в оздоровчому таборі, порівняно з загальноосвітньою школою, нами виявлено ряд характерних особливостей, а саме:

- уміння за короткий проміжок часу створити тимчасовий дитячий колектив, який відрізняється від класного колективу, із сформованими традиціями, системою взаємовідносин.

- формування умінь творчо застосовувати професійні теоретичні знання та практичні уміння, здійснювати багатоваріантне планування своєї діяльності і діяльності дитячого колективу у часі і географічних межах проведення;

- на період позашкільної педагогічної практики майбутні вчителі стають самостійними керівниками дитячих колективів, рівноправними членами педагогічного колективу табору.

- майбутній учитель не тільки розширює і закріплює уміння організації громадсько-корисної діяльності школярів, їхнього самообслуговування, але і несе юридичну відповідальність за життя та здоров'я дітей.

- протягом усієї зміни табір замінює майбутньому вчителю і дитині домівку. Дитина входить в нове для себе соціальне середовище (загін), і якість її оздоровлення та відпочинку багато в чому залежить від того, наскільки це середовище зацікавлене сприйняти прояви її індивідуальності, що в свою чергу сприяє налагодженню ефективних комунікативних зв'язків.

- майбутній учитель протягом зміни в оздоровчому таборі замінює дитині батьків, і саме ця діяльність розвиває у майбутніх учителів почуття відповідальності за доручену справу, вимогливість до себе, наполегливість у досягненні мети виховної роботи.

- працюючи в таборі цілодобово, допомагаючи дітям в організації здорового та цікавого відпочинку, майбутній учитель має необмежені можливості у вивченні психології Дітей різного віку, їхніх індивідуальних якостей.

Творча самостійна діяльність майбутніх учителів сприяє ефективному формуванню їхніх комунікативних умінь у процесі позашкільної педагогічної практики. Як зазначає Н.В. Кузьміна, з початком самостійної діяльності відбувається стрибок у розвитку особистості вчителя. Це дозволяє зробити висновок, що саме позашкільна педагогічна практика в літньому оздоровчому таборі, і є тією вихідною

позицією, з якої у більшості педагогів починається тривалий період безперервної педагогічної творчості.

Творчість педагога тут проявляється в тому, що він проектує особистість учня, приймає самостійні рішення в непередбачених ситуаціях, буде виховний процес з урахуванням запитів, можливостей і особливостей характеру дітей, створює структуру моделі спілкування з дітьми і реалізує їх у практичній виховній роботі.

Результати нашого дослідження підтверджують, що успіху досягають колективи, де панує спокійна моральна атмосфера. Її утвердження можливе лише в тому загоні, де вихователі викликають довіру до себе і діти поважають їх, а для організації комунікабельного колективу обирають ті моделі поведінки, які не роз'єднують, а об'єднують дітей.

На основі проведеного дослідження сутності процесу формування комунікативних умінь майбутніх учителів, його особливостей та структури ми визначили три показники рівнів готовності майбутніх учителів до позашкільної практики в оздоровчому таборі.

Узагальнення значення кількісних та якісних показників ставлення майбутніх учителів експериментальної та контрольної груп до виховної діяльності в літньому оздоровчому таборі подано нами в таблиці 2.

Таблиця 2.

Рівні сформованості комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в літньому оздоровчому таборі

Г Р У П И	Рівні підготовленості до роботи в балах		
	I (0 - 0.24) високий	II (0.24-0.74) середній	III (0.74-1) низький
Експериментальна група (Вінницького державного педагогічного університету). Кількість студентів 65 чоловік.	46 (70,8%)	19 (29,2%)	-
Контрольна група (Вінницького державного педагогічного університету). Кількість студентів 65 чоловік.	18 (27,7%)	42 (64,6%)	5 (7,7%)

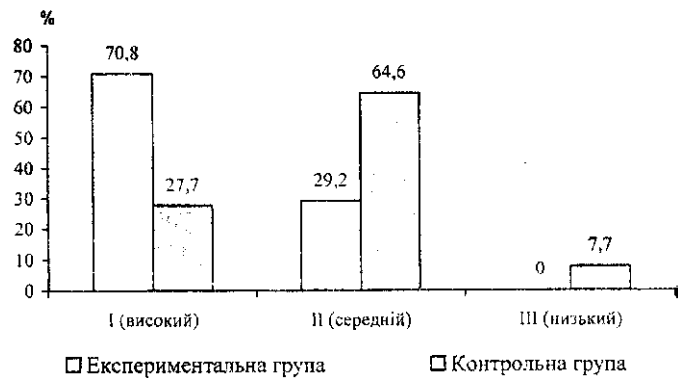
За результатами дослідно-експериментальної роботи нами визначено рівні сформованості комунікативних умінь майбутніх учителів, а саме: високий, середній, низький.

Високий (I) рівень підготовленості до виховної діяльності в оздоровчому таборі мали майбутні вчителі, в яких відчувалася незалежна статусна педагогічна установка. Вони володіли достатньо глибокими професійними знаннями і уміннями з організації та проведення виховних заходів, їхній емоційний стан доброзичливий, мажорний, забезпечував комфортні умови спілкування з вихованцями.

Середній (II) рівень був характерним для майбутніх учителів, у яких спостерігалась невпевнена статусна педагогічна установка. Ставлення до роботи нейтральне, невизначене. Творчий потенціал не розвивався ні у майбутніх учителів, ні у дітей, характерними були різкі емоційні перепади.

Низький (III) рівень мали майбутні вчителі, у яких не проявлялась зацікавленість до результатів власної виховної роботи в літньому оздоровчому таборі. Робота виконувалась тільки тому, що було сформовано почуття відповідальності. Однак, за певних умов спостерігалось уникнення функціональних обов'язків. Прослідковувалась напружена статусна педагогічна установка на взаємодію з керівництвом табору. Виховна робота не викликала інтересу. Емоційний стан майбутніх учителів був невиражений.

Графічне відображення результатів цього аналізу подано нами на рисунку 2.

Умовні позначення: % – кількість студентів у процентах;
Р – рівні показників ставлення майбутніх учителів до педагогічної діяльності в літньому оздоровчому таборі

Рис. 2. Кількісний склад майбутніх учителів за рівнями підготовленості до виховної роботи в літньому оздоровчому таборі

Отже, ми можемо зробити висновок, що розроблена нами і апробована методика організації педагогічної практики в оздоровчих таборах є ефективним засобом формування комунікативних умінь майбутніх учителів, яка визначається важливим фактором і складовою формування їхньої професійної компетентності, оволодіння навичками індивідуальної і колективної виховної роботи.

Накопичений у процесі дослідження педагогічний досвід і аналіз виховної роботи майбутніх учителів дозволяють виділити наступні педагогічні умови, які забезпечують ефективну взаємодію теоретичної та практичної підготовки майбутніх учителів до педагогічної практики в оздоровчих таборах, а саме: реалізація ідей гуманістичного виховання; об'єктивна оцінка виховного потенціалу вищого навчального закладу та оздоровчого табору; розвиток демократичних основ у взаєминах майбутніх учителів і їх вихованців; виключення з виховного процесу моралізування; продуктивне вирішення проблем, що виникають; прагнення до співпраці майбутніх учителів та школярів на всіх етапах виховного процесу; профілактика аморальних проявів і вчинків вихованців оздоровчого табору, уміння майбутнього вчителя передбачити наслідки власних виховних дій.

Результати дослідження підтвердили висунуту гіпотезу та дають підставу для таких **висновків**.

1. Процес демократизації суспільства та системи освіти в Україні призвів до значних змін у змісті виховної роботи з дітьми як у загальноосвітніх школах, так і в літніх оздоровчих таборах, що набуває особливої актуальності в останні роки. Провідне значення у цих процесах надається формуванню комунікативних умінь майбутніх учителів, де їхня виховна діяльність відображає соціальну закономірність і нерозривно пов'язана з усіма сторонами життя суспільства.

2. Розкрито концептуальні засади формування комунікативних умінь майбутніх учителів на основі таких методологічних підходів: об'єктивний - визначає знання, вміння, соціальні цінності майбутніх учителів, відповідно до вимог суспільства, суб'єктивний - акцентує активність майбутніх учителів; інституціональний - виявляє, який вплив здійснюють соціальні інститути на майбутніх учителів.

3. Дослідження показало, що у переважній частині - 67,3% майбутніх учителів на початку педагогічної практики в літньому оздоровчому таборі виникають труднощі психологічного порядку в спілкуванні з дітьми, особливо налагоджені дисципліни, міжособистісних стосунків, спонукання кожної дитини до співробітництва з товаришами."

4. Результати здійсненого дослідження дозволяють зробити висновок, що ефективність формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в літніх оздоровчих таборах можлива за таких педагогічних умов: виконання майбутніми вчителями рекомендованої програми роботи літнього оздоровчого табору з

урахуванням завдань, відповідних до поставленої мети; моделювання поведінки як усвідомленості своїх дій у процесі спілкування; встановлення здорової морально-психологічної атмосфери, а отже, комфортних умов життєдіяльності дитячого колективу.

5. Провідною умовою ефективного формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах є процес набуття організаційно - педагогічних умінь, який включає два періоди: перший - підготовчий, другий - основний. А саме: *підготовчий період* складався із теоретичного та практичного етапів підготовки майбутніх учителів до педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах, тоді як основний період складався із організації власне виховної роботи з дітьми в літньому оздоровчому таборі.

Теоретичний етап передбачав формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі вивчення спецкурсу "Позашкільна педагогічна практика", який включав розроблений зміст лекційного матеріалу та семінарських занять.

Практичний етап підготовчого періоду був спрямований на оволодіння майбутніми вчителями комунікативними вміннями та практичними навичками роботи з дітьми в літній період, сутність його полягала в організації та проведенні інструктивно-методичного табірною збору.

Основний період складався із організації власне виховної роботи з дітьми в оздоровчому таборі. Однією із педагогічних умов формування комунікативних умінь майбутніх учителів в літньому оздоровчому таборі була активна участь їх у підготовці та проведенні виховних заходів, самостійна організація виховної роботи з дітьми протягом зміни в літньому оздоровчому таборі.

6. Перевірено і доведено експериментальною практикою, що розроблені критерії та сутнісні характеристики процесу формування комунікативних умінь майбутніх учителів дозволяють ефективно корегувати їхній інтелектуальний і духовний розвиток, набуття соціально-ціннісних і особистісних якостей у різноманітних видах практичної виховної роботи з дітьми в оздоровчих таборах.

7. Доведено, що за умови виконання перерахованих вище педагогічних умов організації виховної роботи в оздоровчих таборах у майбутніх учителів ефективно формуються комунікативні уміння. Це підтверджується здобутими та опрацьованими статистичними даними:

а) наявність власних комунікативних умінь у процесі здійснення виховної роботи в літніх оздоровчих таборах визнали 36,3% майбутніх учителів, а після її завершення їх кількість становила вже 81,4%;

б) серед майбутніх учителів експериментальної групи, які готувались до педагогічної практики в літніх оздоровчих таборах за розробленою нами методикою, тільки 18,7% відчували деякі труднощі в організації виховної роботи з школярами, в контрольній групі таких майбутніх учителів нараховувалось 53,4%;

в) труднощі в спілкуванні з вихованцями в експериментальній групі виникали у 10,7% майбутніх учителів, у контрольній групі - у 37,3% майбутніх учителів;

г) за умови прийняття рішень в складних педагогічних ситуаціях інтуїція допомагала 82,7% майбутнім учителям експериментальної групи і тільки 46,7% майбутнім учителям контрольної ірупи;

д) в експериментальній групі 96,0% майбутніх учителів визнали необхідність розвитку емпатії, в контрольній групі такий показник дорівнює лише 70,7% .

8. За результатами дослідження нами визначено рівні підготовленості майбутніх учителів до виховної роботи в основу яких покладено оволодіння комунікативними вміннями. Таких рівнів ми виділили три: високий, середній і низький рівень.

Високий рівень підготовленості до здійснення виховної роботи в літніх оздоровчих таборах включав тих майбутніх учителів, які теоретично та практично оволоділи необхідними комунікативними вміннями. їх робота носила творчий характер, здійснення виховних дій відбувалось за систематичного та глибокого аналізу педагогічних ситуацій та умов їх протікання, в результаті чого виникав новий варіант вирішення, поставлених педагогічних завдань чи проблем.

До середнього рівня нами віднесено майбутніх учителів, у яких не було достатньої впевненості у сформованості власних комунікативних умінь, але які у процесі виховної роботи в літніх оздоровчих таборах виявили себе творчо працюючими педагогами. їх діяльність носила частково-пошуковий характер, майбутні вчителі цього рівня зіставляли та аналізували найбільш ефективні варіанти поведінки в тій чи іншій ситуації.

До третього, низького рівня сформованості комунікативних умінь віднесені майбутні вчителі, у яких не проявився інтерес до результатів своєї педагогічної роботи, їхні дії носили репродуктивний характер, тобто здійснювались копіюючи чужий, або повторюючи свій звичайний спосіб діяльності. Вони були пасивні у роботі з дітьми в літньому таборі, тому набуття знань та практичних умінь у них майже не відбулось.

9. Обґрунтовано теоретично-методологічні підходи і на їх основі розроблено методику формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі педагогічної практики, визначено змістові компоненти цього процесу, запровадження яких в педагогічну практику забезпечує створення комфортного середовища для ефективного особистісного саморозвитку і самовиховання майбутніх учителів.

Отже, як підтверджують результати експериментального дослідження, у представленій дисертаційній роботі створена цілісна система формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах.

В процесі проведеної експериментальної роботи отримано ефективну динаміку зростання показників з високим рівнем сформованості

комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах.

Дослідження не претендує на повноту охоплення проблеми та її вичерпне розв'язання. Деякі його аспекти можуть бути доповнені рекомендаціями з організації конкретних наукових пошуків.

Основні положення дисертаційного дослідження відображені в таких публікаціях дисертанта:

1. Яковліва О.П. Набуття комунікативних умінь майбутніми вчителями у період підготовки до практики в літньому оздоровчому таборі // Наукові записки: Серія: педагогіка і психологія ВДПУ ім.М.Коцюбинського. - Вінниця: 2001. - Вип. 4. - С. 136-139.

2. Яковліва О.П. Удосконалення підготовки майбутніх учителів до практики в позашкільних закладах //Наукові записки: Серія: педагогіка і психологія ВДПУ ім. М. Коцюбинського - Вінниця: 2001. - Вип. 5. - С. 99-101.

3. Яковліва О.П. Перевірка ефективності розробленої методики комунікативних умінь студентів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах//Наукові записки: Серія педагогіка і психологія ВДПУ ім. М. Коцюбинського - Вінниця: 2002. - Вип. 6. - С.224-226.

4. Яковліва О.П. Розвиток спілкування майбутніх учителів у період підготовки до педагогічної практики в таборі // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: Збірник наукових праць / За заг.ред. І.А.Зязюна.- К. - Вінниця: АГІНУ, 2000. - С. 468-471.

5. Яковліва О.П., Кондратьєва Н.О., Хамська Н.Б. Педагогічна практика студентів вищого навчального закладу III-IV рівнів акредитації. Програма. - Вінниця: Велес, 2002. - 64 с.

6. Яковліва О.П. До джерел педагогічної" майстерності: практика в літньому оздоровчому таборі. Навчально-методичний посібник для студентів та педагогічних працівників у літньому оздоровчому таборі. Вінниця: Літинська друкарня, 1998. - 99 с.

7. Яковлева Е.П. Психологическая альтернативность работы студентов-вожатых с детьми // Человек и общество на рубеже тысячелетий: Международный сборник научных трудов / Отв. ред. О.И. Кириков. - Воронеж: ГПУ, 2001. - Вып. 5. - С. 134-137.

8. Яковліва О.П. Підготовка* до роботи студента-вожатого в оздоровчому таборі // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Збірник наукових праць /За заг.ред. О.С. Куца. - К.-Вінниця: УАННП, 1998. - Ч. II. - С. 323-326.

9. Яковліва О.П. Удосконалення підготовки педагогічних працівників до роботи в літніх оздоровчих закладах // Педагогічні основи організації літнього відпочинку дітей зони радіологічного контролю. Тези, регіональної науково-практичної конференції. ЖДПІ ім.І.Я.Франка. - Житомир, 1996. - С. 66-67.

10. Яковлів В.Л., Яковліва О.П., Биканов СР. Особливості формування педагогічної майстерності студентів для роботи в оздоровчому таборі // Неперервна педагогічна освіта: проблеми та перспективи. Тези доповідей науково-практичної конференції Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут, Науково-дослідний інститут педагогіки України. - Кам'янець-Подільський, 1993.- С. 94-95.

11. Яковліва О.П. Оновлення виховного процесу в оздоровчих таборах в сучасних умовах // Фізична культура, спорт та здоров'я нації: Збірник наукових праць / За заг.ред. О.С. Куца. - К.-Вінниця: УАННП, 2001. - Ч. IV. - С. 434-436.

11. Яковліва О.П. Про деякі педагогічні основи підготовки студентів до роботи в оздоровчому таборі // Психолого педагогічні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів: Збірник тез за матеріалами науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю з дня заснування ВДШ. - Вінниця: 1992. - С. 110.

12. Яковліва О.П. Особливості оздоровлення дітей, постійно проживаючих в умовах підвищеної радіації, в літніх приморських таборах // Проблеми реабілітації розумової і фізичної працездатності учнівської молоді, яка проживає в зоні підвищеної радіації: Збірник тез за матеріалами науково-практичної конференції. - Вінниця, 1992. - С. 42-43.

13. Яковліва О.П. Підвищення професійної майстерності студентів під час практики в літньому оздоровчому таборі // Безперервна педагогічна практика студентів як первинна форма їх професійної практичної підготовки: Збірник доповідей Всеукраїнської науково-методичної конференції / За заг.ред. Н.М. Шунди. - Вінниця: 1999. - С. 75-77.

АНОТАЦІЯ

Яковліва О.П. Формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07. - теорія і методика виховання. Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2002.

Дисертація присвячена дослідженню актуальної проблеми формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі педагогічної практики в оздоровчих таборах.

З'ясовано сутність і зміст понять: "комунікація", "виховний захід", "виховна робота" шляхом аналізу праць відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, досліджено умови ефективності формування комунікативних умінь майбутніх учителів у літніх оздоровчих таборах.

Проблема формування комунікативної компетентності випускників вищих навчальних закладів, усвідомлення ними сутності і закономірності педагогічного спілкування в наш час є однією із найактуальніших у психолого-педагогічній науці, оскільки сьогодні по-новому ставляться завдання щодо формування ефективних професійних умінь, за допомогою яких можна здійснити вплив на учнів.

На основі теоретичних узагальнень та в результаті експериментальної роботи обгрунтовано та встановлено рівні сформованості комунікативних умінь студентів-вихователів в оздоровчих таборах.

Важливим фактором у цих процесах є створення педагогічних умов, переходу усвідомленого інтересу майбутніх учителів до розвитку власних комунікативних умінь.

За такого підходу кожен майбутній учитель проходив декілька етапів усвідомлення і оволодіння комунікативними педагогічними уміннями.

Аналіз такого поетапного оволодіння комунікативними уміннями дозволив нам стверджувати, що особистісно значущі якості комунікативності можуть бути сформовані, за умовою, коли методика навчання базується на особистісних інтересах і потребах майбутніх учителів.

Педагогічний експеримент підтвердив ефективність запропонованих умов формування комунікативних умінь майбутніх учителів у процесі виховної роботи в оздоровчих таборах.

Ключові слова: комунікація, комунікативні уміння, виховна робота, формування, критерії, особистість, рівні, педагогічні умови.

АННОТАЦИЯ

Яковлева Е.П. Формирование коммуникативных умений будущих учителей в процессе педагогической практики в оздоровительных лагерях. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 - теория и методика воспитания. Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2002.

Диссертация посвящена исследованию актуальной проблемы формирования коммуникативных умений будущих учителей. В работе проанализирована психолого-педагогическая литература по проблеме, раскрывается сущность понятий "коммуникативные умения", "воспитательное мероприятие", "воспитательная работа", "воспитательная деятельность".

Проблема формирования коммуникативных умений будущих учителей в наше время является одной из основных в решении проблем их профессиональной подготовки. Владение коммуникативными умениями является основой восстановления отношений сотрудничества между учителем и учениками, демократизации учебно-воспитательного процесса общеобразовательной школы в целом.

Проведенный нами анализ психолого-педагогической литературы и результаты исследования дают право утверждать, что сегодня в педагогической науке нет однозначной трактовки понятия "воспитательная работа". Мы сформировали определение воспитательной работы в лагере, как лично ориентированное педагогическое взаимодействие субъектов воспитания, целью и мерой эффективности, которой является личное

развитие молодого человека, формирование у него качеств гражданина своей державы. Воспитательная работа в оздоровительных лагерях рассматривается нами как подсистема, содержание и организационные формы которой обусловлены спецификой профессиональной подготовки будущего учителя. Для воспитательной работы в оздоровительном лагере характерны целостность и непрерывность, где воспитательное влияние совершается благодаря включению субъектов воспитательного процесса в разнообразные виды деятельности: учебно-познавательную, художественно-эстетическую, трудовую, спортивно-оздоровительную.

Таким образом, воспитательную работу следует рассматривать как категорию терминологического аппарата, которая является частью теории воспитания и функционирует во взаимосвязи с другими категориями: "воспитательное мероприятие", "воспитательная деятельность" и т. п.

Поставленная цель формирование коммуникативных умений является обязательным компонентом каждого вида воспитательной работы в летнем оздоровительном лагере.

Важным фактором в этих процессах является создание педагогических условий, переходу осознанного интереса будущих учителей к формированию личных коммуникативных умений.

При таком подходе каждый будущий учитель проходил несколько этапов осознания и овладения коммуникативными педагогическими умениями.

Анализ такого поэтапного овладения коммуникативными умениями дал возможность нам утверждать, что личностно-значущие качества коммуникативности могут быть сформированы при условиях, когда методика обучения базируется на личностных интересах и потребностях будущих учителей. Таким образом, усвоение теоретических основ коммуникативности осуществлялось при помощи разных видов воспитательной работы в летнем оздоровительном лагере, где будущий учитель проверял на практике свои умения и уровень их сформированности. Это экспериментально проверенное нами направление развития профессиональных умений, когда будущий учитель может самостоятельно вносить коррективы в свою воспитательную педагогическую деятельность и одновременно в формирование личных коммуникативных умений.

На основании теоретических обобщений и в результате экспериментальной работы обоснованы и установлены уровни формирования коммуникативных умений студентов-воспитателей в летних оздоровительных лагерях.

Установлены наиболее эффективные виды деятельности относительно формирования коммуникативных умений студентов в процессе воспитательной работы и активизации их профессиональной ориентации в условиях педагогической практики.

Педагогический эксперимент подтвердил эффективность предложенных условий формирования коммуникативных умений будущих учителей в процессе воспитательной работы в оздоровительных лагерях.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникативные умения, воспитательная работа, формирование, критерии, особенности, уровни, педагогические условия.

ANNOTATION

Yakovliva O.P. "The development of the future teachers' communicative skills in the process of up-brining in the recreative camps"

The theses for receiving the scientific degree of the candidate of pedagogical science (Speciality 13.00.07 - theory and methodology of up-brining).

The thesis is devoted to the actual problem of the future teachers' communicative skills in the process of up-brining in the recreative camps.

It is proved the essence and contents of the notions "communication", "educational means", "educational process" by means of analysis international and native scientists, it is established conditions of effectiveness of communicative skills in the recreative camps.

The problem of the development of the communicative competence of the teachers is the most important in phyco-pedagogical science.

On the basis of theoretical conclusions and experimental research work was established levels of the communicative skills of student-tutors in the recreative camps.

The pedagogical experiment proved the effectiveness of the suggested conditions of future teachers communicative skills in the process of up-brining in the recreative camps.